

PUBLIKATIONEN DER INTERNATIONALEN VEREINIGUNG
FÜR GERMANISTIK (IVG)

AKTEN DES XII. INTERNATIONALEN GERMANISTENKONGRESSES
WARSCHAU 2010

Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit

Herausgegeben von Franciszek Gruzca

Band 3

Mitherausgeber des Bandes:

Simon Neuberg, Claude D. Conter, Jerzy Koch, Stefan Kiedroń

PETER LANG

**PUBLIKATIONEN DER INTERNATIONALEN VEREINIGUNG
FÜR GERMANISTIK (IVG)**

Herausgegeben von der Internationalen Vereinigung für Germanistik

Band 3

Vielheit und Einheit der Germanistik weltweit

Herausgegeben von Franciszek Grucza

Band 3

Jiddische Sprache und Literatur in Geschichte und Gegenwart

*Betreut und bearbeitet von
Suse Bauschmid, Steffen Krogh, Simon Neuberg*

**Luxemburgistik im Spannungsfeld von Mehrsprachigkeit,
Regionalität, Nationalität und Internationalität**

*Betreut und bearbeitet von
Claude D. Conter, Germaine Goetzinger, Peter Gilles*

Ältere Niederländische Literatur

*Betreut und bearbeitet von
Stefan Kiedron, Amand Berteloot, Anikó Daróczy*

**Niederländische Sprach- und Literaturwissenschaft
mit besonderer Berücksichtigung des Afrikans**

Betreut und bearbeitet von Jerzy Koch

PETER LANG

Frankfurt am Main · Berlin · Bern · Bruxelles · New York · Oxford · Warszawa · Wien

PETER LANG

Internationaler Verlag der Wissenschaften

Bibliografische Information der Deutschen Nationalbibliothek

Die Deutsche Nationalbibliothek verzeichnet diese Publikation in der Deutschen Nationalbibliografie; detaillierte bibliografische Daten sind im Internet über <http://dnb.d-nb.de> abrufbar.

Inhaltsverzeichnis

Sektion (41)

Sprache und Literatur in Geschichte und Gegenwart

Umschlaggestaltung: © Olaf Gloeckler, Atelier Platen, Friedberg	
Umschlagabbildung: Universität Warschau, gedruckt mit freundlicher Genehmigung des Büro Promocji UW.	
Gedruckt auf alterungsbeständigem, säurefreiem Papier.	
ISSN 2193-3952 ISBN 978-3-631-63203-1	
© Peter Lang GmbH Internationaler Verlag der Wissenschaften Frankfurt am Main 2012 Alle Rechte vorbehalten.	
Das Werk einschließlich aller seiner Teile ist urheberrechtlich geschützt. Jede Verwertung außerhalb der engen Grenzen des Urheberrechtsgesetzes ist ohne Zustimmung des Verlages unzulässig und strafbar. Das gilt insbesondere für Vervielfältigungen, Übersetzungen, Mikroverfilmungen und die Einspeicherung und Verarbeitung in elektronischen Systemen. www.peterlang.de	
SUSE BAUSCHMID, STEFFEN KROGH, SIMON NEUBERG Einleitung	13
THOMAS FREEMAN Zur Beziehung von Sprachverwendung und jüdisch-christlicher Versöhnung bei Sholem Asch	15
ARMIN EIDHERR Das Vorhaben der deutschen Übersetzung von H. Leivicks „Der Goylem“ (1921). Ein Arbeitsbericht	21
STEFFEN KROGH <i>Davstmerish toyg nit!</i> Germanismen im Ostjiddischen von 1800 bis heute	27
SIMON NEUBERG Zur jiddischen Komposition. Gleich und gleich	33
KYRILL A. SCHISCHIGIN Paradigmatische Beziehungen im System jiddischer Präfixverben (am Beispiel von Verben der Bewegung, Wahrnehmung und gerichteten Handlung)	39
ASTRID STARCK-ADLER <i>Jiddisch-Daiisch</i> im 21. Jahrhundert in <i>Jernscholajem</i> (Juli 2010). Interviews mit JiddischsprecherInnen, die <i>Alije</i> gemacht haben	47
SHOOU-HUEY CHANG Exil in Shanghai. Jiddische Erfahrung und Kultur im den 1930er und 1940er Jahren	51

Tot slot

De Universiteitsbibliotheek Wrocław bezit vandaag één van de grootste collecties oude drukken in Polen. De waarde van deze verzameling is m.i. onschatbaar; ze weerspiegelt verschillende culturele, wetenschappelijke en religieuze verbanden tussen Silezië en West-Europa. De lotgevallen van de embleembundels – daaronder moralistische werken van Cats – uit de UB Wrocław laten zien dat in Silezië ook belangstelling voor de Nederlandse cultuur en literatuur bestond.

Bibliografie

- AA, van der A. J. (1874): *Biographisch woordenboek der Nederlanden*, DL 17–2, gevonden op: http://www.dbnl.org/tekst/aa_001biog21_01/aa_001biog21_01_0518.php#s1644
- CRENSHAW, P. (2006): *Rembrandt's bankruptcy. The artist, his patrons, and the art market in seventeenth-century Netherlands*, Cambridge.
- EXTERNBRIJK, S. (2008): *Internationaler Calvinismus als Familiengeschichte: die Spanheims (ca. 1550–1710)*, in: NOLDE D. / OPTIZ C. (ed.) *Grenzüberschreitende Familienbeziehungen. Akteure und Medien des Kulturtransfers in der Frühen Neuzeit*, Köln, Weimar, Wien, p. 137–156.
- GELDERBLUM, O. (2000): *Zuid-Nederlandse kooplieden en de opkomst van de Amsterdamse stapelmarkt (1578–1630)*, Hilversum.
- KIEDRON, S. (2003): *Nederlandse emblemata in de bibliotheken van Wrocław*, in: VAECK M. van / BREMS H. / CLAASSENS G. H. M. (Hg.) *De steen van Alciato. Literatuur en visuele cultuur in de Nederlanden. Opstellen voor prof. dr. Karel Porteman bij zijn emeritaat*, Leuven, p. 1063–1083.
- MOLHUYSEN, P. C. / BLOK, P. J. (1937): *Nieuw Nederlandsch biografisch woordenboek (NNBW)*, DL 10, gevonden op: <http://www.inghist.nl/retraboekembw/#source=10&page=485>
- OZÓG, J. (1995): *Zarys historii Biblioteki Uniwersyteckiej we Wrocławiu*, Wrocław.
- SKURA, A. (1955): *Biblioteki wrocławskie w czasie wojny 1939–1945*, Opole.

EVGENY KAZARTSEV (Rusland, St. Petersburg)

Overaccentuering en de ontwikkeling van de alternerende versificatie*

In de vroegmoderne tijd nam de alternerende versificatie in de Nederlandse poëzie toe. Het hoofdkenmerk van dit soort versbouw is de regelmatige afwisseling van sterke (vaak beklemtoonde) en zwakke (meestal onbeklemtoonde) posities (S- en Z-posities) binnen een versregel, zoals in jamber of trocheeën. Dit type versificatie verving de oudere syllabische of zuiver tonische verzen.

Vanaf de 2^e helft van de 16^e eeuw werd het jambische vers (tetrameter en hexameter) in toenemende mate in de Nederlanden toegepast. Onder invloed van de Nederlandse versbouw komt de alternerende versificatie in het begin van de jaren 20 van de 17^e eeuw in de Duitse lyriek terecht. Deze Duitse jambe zorgde ervoor dat het alternerende vers zich later – namelijk in de 18^e eeuw – verbreidde in de Slavische, in de eerste plaats Russische, lyriek.

De toepassing van het metrum op de natuurlijke taal was geen eenvoudige onderneming voor de dichters. Eerst moesten ze deze kwestie zien op te lossen, vooraleer ze tot een nieuwe, meer regelmatige manier van versbouw konden komen. Ze streefden naar de overwinning van de metrische eentonigheid en tezelfdertijd het behouden van het natuurlijke accent van de taal. In de vroege Nederlandse jambische of trocheïsche verzen ontstond een tendens die het toeliet om het metrum door middel van een overaccentuering enigszins geweld aan te doen. Bij overaccentuering komt de klemtoon van het woord op de zwakke positie van het vers te liggen, terwijl de sterke positie door de zwakkere lettergreep wordt ingenomen. Het accent verschuift dus van de S-positie naar de Z-positie. Onder overaccentuering zullen we hier verstaan: alle gevallen van de antimetrie waarin het hoofdaccent van polysyllabische fonetische woorden een zwakke metrische positie krijgt.

In het vroeg-Nederlandse jambische of trocheïsche vers zijn twee basistypen van overaccentuering te onderscheiden. Het eerste, “sterke” type

* Dit artikel spruit voort uit het onderzoek van het Fellowship aan het Vlaams Academisch Centrum (VLAC) van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten.

1 Dus een groep van syllaben die zijn geïncorporeerd door één hoofdaccent van het woord: “mijn vader”, “te zien”, “onder de grond”, etc.

markeert het accentgebruik in een Z-positie waarbij de S-positie ongeaccentueerd blijft. In het tweede, "lichte" of "zachte" type krijgt het hoofaccent van het woord een Z-positie, terwijl het bijaccent in de naburige S-positie optreedt. In deze beide typen gaat de woordaccentuering tegen het metrum in:²

1. Het hemelryck is dyn: | dyn is het aetryck ronde
want die werelt hebstu | gebouwet uit den gronde...³
Z S Z S Z S Z S Z S Z S

2. Arnolf de derde had twee Keyseren te gader
Tot eenen Swager d'een, den andren tot Schönvader.⁴
Z S Z S Z S Z S Z S Z S Z

In voorbeeld 1. zien we een sterke overaccentuering in het midden van een jambisch vers: de beklemtoonde syllabe "we" van "wereld" staat in de zwakke positie en de onbeklemtoonde syllabe "reld" staat in de sterke positie. In voorbeeld 2. zien we een lichte vorm van antimetrie. Dit type komt alleen voor in de woorden die twee of meer klemtonen bevatten, zoals composita en werkwoorden met scheidbare prefixen. Laten we nog een blik werpen op twee verdere voorbeelden van dit soort overaccentuering:

3. Die (segge ick) heeft geproeft wat nut in zyne tochten
En Krygen, iaerlijcx dees Provincen hem aénbröchten...
Z S Z S Z S Z S Z S Z S W

4. Uit laegh versopen Land, uit Poelen, en Moerassen,
't Schätgeldrijck Amsteldam, Rotterdam 't beroemt...⁵
Z S Z S Z S Z S Z S Z S

- 2 In dit en in vergelijkbare voorbeelden ontstaat een doelbewuste wrijving in de wisselwerking tussen metrum en rime dat, bij gebrek aan een betere term, 'anaclastische' of 'anti-metrische' accentuering genoemd mag worden (zie E. Kazantsev, *Types of Interaction between Meter and Language in relation to the spread of the Syllabotonic in European Verse from the end of the 16th Century to the mid 18th Century*, in: *Glottotheory* 1/2008, 31–37).

- 3 Dit voorbeeld is genomen uit "Himne oft Loef-Sangh van Brabant", een van de belangrijkste gedichten van J. van der Noot. De metrische structuur van dit gedicht illustreert de conformiteit van versritme naar jambische hexameter, zie Jan van der Noot, "Lojsang van Brabant, Hymne de Brabant". *Facsimile-nitigave met inleiding en aantekeningen van Dr. C.A. Zaalberg*, Zwolle 1958, p. 4 (A2').

- 4 Dit voorbeeld komt van "Loef-gesangh over... scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden" van J. van den Vondel, in: *De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien delen*. Deel I. Amsterdam, 1927, p. 431.

In deze regels neemt het hoofaccent van het woord de zwakke positie in en staat het bijaccent in de sterke positie. In voorbeeld 3. gebeurt dit in een werkwoordsvorm met een scheidbaar prefix, "aénbröchten". Voorbeeld 4. is bijzonder interessant omdat de overaccentuering wordt benadrukt door middel van relatieve accentuering. In het woord "'t Schätgeldrijck" heeft de syllabe "geld" de zwakste klemtoon maar staat in de sterke positie, terwijl de voorafgaande syllabe "schat" het hoofaccent heeft maar in de zwakke positie staat. Het laatste beklemtoonde deel van dit woord, "rijck", treedt ook in de zwakke positie op, terwijl zijn klemtoon wat zwakker is dan in het eerste gedeelte "schat", maar wel sterker dan de centrale syllabe "geld" die toch de sterke positie gekregen heeft. Daardoor wordt het zwakste accent van dit compositum metrisch zwaar geaccentueerd, terwijl de omliggende sterkere woorddelen de omringende zwakke posities krijgen.

De alternerende versificatie verspreidde zich in Duitsland onder invloed van de meer ontwikkelde Nederlandse jamben maar was vanaf het begin "puurder". De Duitse dichter Martin Opitz, beïnvloed door zijn ervaringen met het Nederlands, hernieuwde de theorie van de alternerende versificatie. In zijn werk wil hij het discrete gebruik van *puur* jambische of trocheïsche verzen beheersen.⁶ In de Duitse jamben verneemt men vanaf het begin de antimetrie, sloot men de anaclastische accentuering zoals in de Nederlandse verzen uit en beperkte men zelfs het gebruik van metrisch meer neutrale voeten zoals de spondeën of pyrrichien. Toch kan men in enkele vroege verzen van Opitz een zeldzaam geval van overaccentuering aantreffen:

5. *Das der Gött Israel der stiffer aller sachen /
Ihm selbst solt' ein gesetz' umb unsern willen machen...*
6. *Lass finden was du sagst anheben von der wiege /
Aufwachsen gleich mit dir: biss unser hertze fliege!*

Voorbeeld 5. bevat een versregel met een sterk type van de overaccentuering, een zeldzaamheid in Duitse verzen. Het hoofaccent van het fonetische woord "der Gött" is gebruikt in een zwakke positie maar zijn onbeklemtoonde deel – partikel "der" – staat in een sterke positie. Voorbeeld 6. bevat twee gevallen van het lichte type anaclastische accentuering. Met bijaccenten in de werkwoorden "anheben" en "aufwachsen" in de sterke

⁵ Deze voorbeelden komen eveneens uit "Loef-gesangh over... scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden" van J. van den Vondel, *op. cit.*, p. 432, 430.

⁶ M. Opitz, *Buch von der deutschen Poeterey*, Breslau 1624, p. 37–38.

⁷ Beide voorbeelden komen uit M. Opitz's vertaling van D. Heinsius' "Lobgessang Jesu Christi des einigen und ewigen Sohnes Gottes"; G. Schulz-Behrend (ed.), *Martin Opitz Gesammelte Ausgabe. Band II, I Teil*, Stuttgart 1979, p. 292, 313.

posities en de voorafgaande hoofaccenten in de zwakke posities. In Opitz's vroege verzen zijn relatief weinig vergelijkbare voorbeelden te vinden. Het grootste deel van de gevallen van zachte overaccentuering (slechts 10 in een tekst van 804 verzen) werd ontdekt in de Duitse vertaling van Daniel Heinsius' *Lofsanck van Jesus Christus*. De anaclastische accentuering treft men hier slechts sporadisch aan. Ze is waarschijnlijk onder invloed van het Nederlandse origineel tot stand gekomen.

Dit type van overaccentuering was dus mogelijk binnen het Nederlandse versysteem, maar werd zelden gezien in de Duitse versificatie van de 17^e en de 1^e helft van de 18^e eeuw. We kunnen niet met zekerheid stellen dat overaccentuering binnen het Duitse versysteem eveneens was geïncorporeerd.

De Russische jambe, beïnvloed door de altemerende versificatie van de West-Europese poëzie, lijkt te streven naar een nog grotere "zuiverheid" van de versvoeten dan de Nederlandse en Duitse verzen. Het beginsel van metrische zuiverheid werd geïntroduceerd door Michail Lomonosov,⁸ een van de initiators van het Russische altemerende vers. Dit beginsel maakte niet alleen de eerdergenoemde soorten van anaclastische accentuering onmogelijk, maar sloot ook direct het gebruik van pyrrichius uit. Niettemin kan men af en toe gevallen van overaccentuering in Lomonosov's jamber vinden:

7. *Tak sever, ukroľjas', vpostledni vosstienal*
Po ustidlym valam pont penu rassiljal⁹
 Z S Z S Z S Z S Z S Z S Z S

In dit voorbeeld verschuift het accent naar de eerste onbeklemtoonde lettergreep "u", i.p.v. naar het standaardaccent in de tweede lettergreep "sta" van het woord *ustidlyj*. Dit gebeurt onder invloed van metrische beperkingen. Desalniettemin zijn dergelijke gevallen erg zeldzaam. In het algemeen verneemt de klassieke Russische poëzie de anaclastische accentuering.

Volgend diagram geeft de frequentie weer van de sterke en lichte zachte typen overaccentuering in de vroegere Nederlandse, Duitse en Russische altemerende verzen. De eerste Nederlandse jamber verschenen in de 2^e helft van de 16de eeuw vooral in het Zuiden in het werk van dichters als Jan Utenhoeve (of Utenhove), Filips van Marnix van St.-Aldegonde, Jan van der Noot, Karel van Mander, in de 17de eeuw verspreidt zich deze dichtkunst bij

8 M. V. Lomonosov, *Pismo o pravilakh rossijskogo stikhotvorstva*. In: M. V. Lomonosov, *Polnoje sobranije sočinenij*. Tom 7: *Trudy po filologii*. Moskva – Leningrad 1952, p. 15.

9 *Ibidem*.

de Noord-Nederlandse poëten, Daniël Heinsius, Joost van den Vondel, Pieter Corneliszoon Hooft en anderen.

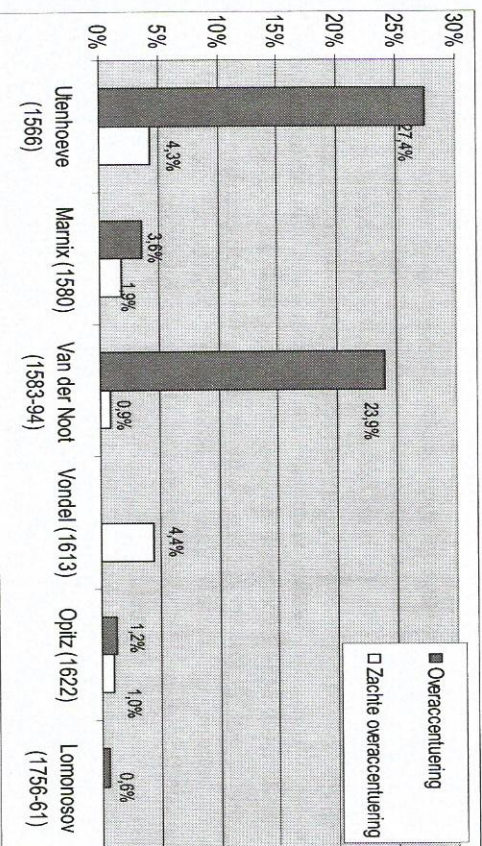

Diagram: Gevallen van overaccentuering¹⁰

10 Voor deze statistische analyse is gebruik gemaakt van de volgende bronnen: J. Utenhoeve, *Psalmen 7, 9, 17*. In: *De psalmen Davids, in Nederlandischer sangs-ryme, door Ian Wrenhove van Ghent*. Londen by Ian Daye, 1566, p. 8–10, 11–13, 22–23; J. Utenhoeve, *Psalm 45*. In: *11. Ander psalmen door J.V. Autheur der Duytscher ghemeynten (die te Londen was) sanghboek, nannaels daertoe in ryme, op sangskwijse te samen ghestelt, ende nu op het eerste in drucke tot stichtinghe ende troost aller fromer Christenen wyggaen*. Emden, 1559, p. A1^v–A3^r; F. Marnix van St. Aldegonde, *Voorrede op de Psalmen Davids, Psalmen 7, 9, 17, 35, 44*. In: *Uit het Hebreische spraecke in Neder-duytschen dichte, op de ghewoonlijcke Francoische wijse overghesett door Philipps van Marnix heer van St. Aldegonde*. Editie Gert-Jan Buitink. t'Antwerpen, 1580, p. A2^v–A4^r, Avijf^v–Aviij^v, B–B3, Ci^v–Cij^v, Fijj – Fv, Gviij^v–Hij^v; J. van der Noot, *Hymne van Gambrius vinder van d'Mout te maken, en Bier te brouwen, De Vraeghrijdt. Bij de schoone ende deughdelijke olympia gheleken, Ode aen den E. Edelen ende Deursinghen Heere / mijn Heere Peeter Damant / Bisschop in Ghendt / Heer van S. Baefs*. In: *Poetische Werken van Jonker Jan van der Noot*. Werner Waterschoot (ed.), II Textuitgave, Gent 1975, p. 216–219, 347–348, 443; J. Vondel, *Lof-gesangh over... scheeps-vaert der Vereenighde Nederlanden*. In: *De werken van Vondel. Volledige en geïllustreerde tekstuitgave in tien delen*. Deel 1. Amsterdam 1927, p. 427–445; M. Opitz, *Lobgesang Jesu Christi des eingen und ewigen Sohnes Gottes*. In: G. Schulz-Behrend (ed.), *Martin Opitz Gesammelte Ausgabe*. Band II, 1 Teil, Stuttgart 1979, p. 289–317; M. Lomonosov, *Geroičeskja poema Petr Velikij*. In: M. V. Lomonosov, *Polnoe sobranije sočinenij*. Tom 8. Moskva – Leningrad 1959, p. 696–734.

Onder de dichters die aan de wieg stonden van het Nederlandse alternerende vers, onderscheidt met name Marnix zich. Zijn jambe kent voor die tijd de grootste metrische zuiverheid. De gevallen van sterke overaccentuering in zijn verzen zijn zeldzaam (slechts 3,6%), en de gevallen van lichte overaccentuering zijn met minder dan 2% nog zeldzamer (zie diagram). Wat dit betreft, zijn de jambische verzen van Ulenhove en Van der Noot niet zo "zuiver". In hun teksten bevindt zich een hoog percentage gevallen van de sterke vorm van overaccentuering. Op grond daarvan kunnen we stellen dat de sterke anaclastische accentuering voornamelijk in de vroegste jambische experimenten voorkomt: bij Ulenhove bedraagt ze 27,4%, bij Van der Noot is ze iets minder (23,9%). De gevallen van lichte overaccentuering zijn bij Van der Noot echter zeldzamer dan bij Marnix (slechts 0,9%). In de oudere verzen van Ulenhove treedt het verschijnsel van overaccentuering frequenter op, namelijk met 4,3%.

Ons onderzoek toont aan dat in de 17de-eeuwse, meer ontwikkelde versificatie, bijvoorbeeld in de verzen van Vondel, de gevallen van sterke overaccentuering in het geheel niet te vinden zijn. De lichte vorm van niet-metrische accentuering is wel duidelijk aantoonbaar, met een praktisch even hoge frequentie (4,4%) als in de jamben bij Ulenhove (zie diagram). Men kan dus veronderstellen dat de mate van het gebruik van de lichte overaccentuering al in de vroegste stadia van de alternerende versificatie was bepaald en werd later overgenomen in de klassieke 17de-eeuwse jamben, terwijl het sterke type van overaccentuering helemaal niet is overgenomen.

Men kan met zekerheid stellen dat de gevallen van overaccentuering in het Duitse vers erg zeldzaam zijn. Ze worden voornamelijk gevonden in Opitz's vertalingen van Nederlandse poëzie. In deze vertalingen is de frequentie van sterke overaccentuering slechts 1,2%. De frequentie van de gevallen van lichte overaccentuering bedraagt 1,0% (zie diagram). In de Russische jamben is de overaccentuering van het lichte type onmogelijk door de absentie van het bijaccent in de Russische woorden en de sterke overaccentuering is extreem zeldzaam. Die kan alleen gevonden worden in enkele vroege gedichten van Lomonosov, waarvan er een aantal tijdens zijn leven niet gereedgeerd zijn voor publicatie. De gevallen van deze overaccentuering bij Lomonosov zijn met de frequentie van slechts 0,6% te vinden (zie diagram). Over het geheel genomen kan men vaststellen dat Duitse en Russische dichters de anaclastische accentuering helemaal probeerden te vermijden.

Concluderend kunnen we stellen dat het alternerende vers bij zijn verbreiding vanuit de Nederlandse naar de Duitse en Russische poëzie een graduele zuivering heeft doorgemaakt: eerst verdwijnt het sterke type overaccentuering – de klassieke Nederlandse jamben kennen die al niet meer, toegelaten is slechts de lichte overaccentuering (in geringe mate), vervolgens

wordt die lichte vorm van accentuering er uitgefilterd – de alternerende versificatie in Duitse en Russische poëzie laat namelijk geen van beide typen overaccentuering toe. De zeldzame gevallen van de overaccentuering bij Opitz zijn waarschijnlijk te verklaren door hun Nederlandse achtergrond. In Lomonosov's werk zijn deze gevallen nog zeldzamer en wellicht te wijten aan redactionele slordigheid.